

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонов, О. Харитонов, І. Давидов, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

Розділ 12. Цивільно-правова відповідальність за корупційні правопорушення в умовах гібридної війни (<i>Євген Харитонов, Олена Харитонova, Микола Білошкурський</i>)	384
Розділ 13. Актуальні проблеми захисту майнових прав людей похилого віку в умовах гібридної війни (<i>Денис Романовський</i>)	411
Розділ 14. Приватне будівельне право в Україні (<i>Ольга Квасніцька</i>).	431
Розділ 15. Застосування права ЄС і права держав-членів ЄС в Україні та права України в країнах ЄС (<i>Юрій Орзих</i>).	462
Список основних праць представників школи	489

Розділ 12

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

DOI 10.32837/11300.29664

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонova

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Микола Білошкурський

здобувач освіти

Попередні зауваження

Збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася як гібридна війна у 2014 році та набула повномасштабного характеру у 2022 році, вивела на передній план нові виклики у сфері правового регулювання та судової практики. Повномасштабне вторгнення радикально змінило правовий, соціальний та економічний ландшафт України. Гібридна війна, на відміну від традиційних конфліктів, поєднує збройне протистояння з інформаційними, економічними та правовими методами впливу, створюючи унікальні виклики для правового регулювання. Одним із таких викликів є боротьба з корупцією, яка в умовах війни набуває особливої гостроти через послаблення інституцій, правову невизначеність на окупованих територіях та в «сірій зоні», а також необхідність швидкого відновлення соціальної справедливості.

У цьому контексті цивільно-правова відповідальність за корупційні правопорушення стає не лише інструментом покарання, а й ме-

ханізмом захисту прав людини та забезпечення фінансової безпеки держави. Саме принцип «людино-центричності» має стати основою для розробки таких механізмів, адже він ставить людину та її права у центр правової політики, відповідаючи ідеям верховенства права та соціальної справедливості.

Людиноцентричність як правовий принцип передбачає, що головною цінністю демократичного суспільства є людина, її гідність і права. У контексті боротьби з корупцією це означає переорієнтацію з виключно каральних підходів на методи, які враховують індивідуальні обставини, відновлюють справедливість для потерпілих і сприяють суспільному благу. У воєнний час, коли корупція загрожувє не лише економічній стабільності, а й національній безпеці, людиноцентричний підхід до цивільно-правової відповідальності – наприклад, через компенсацію замість конфіскації – може стати ефективним інструментом, що поєднує захист прав громадян із відновленням збитків державі.

Гібридна війна ускладнює реалізацію антикорупційних заходів через нав'язування агресором своєї правової системи на окупованих територіях, примусову паспортизацію та зміну режиму власності, що підриває легітимність цивільно-правових відносин. У «сірій зоні» – територіях із нестабільною юрисдикцією – ситуація ускладнюється ще й постійним веденням бойових дій. Водночас корупція в таких умовах набуває нових форм: від незаконного привласнення майна до зловживань гуманітарною допомогою. Це вимагає адаптації методів боротьби з корупцією до реалій війни, де традиційні каральні санкції, як-от конфіскація, можуть бути недостатніми чи навіть порушувати права людини, зокрема право власності, гарантоване ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини¹.

Окреслене коло проблем набуває особливого значення у контексті міжнародного концепту «гібридної війни». На відміну від традиційних воєнних конфліктів, гібридна війна полягає не лише у збройному конфлікті, а й поєднує у собі інформаційні, правові, економічні та соціальні методи впливу. Одним із елементів гібридної агресії є нав'язування країною-агресором своєї правової системи на окупова-

¹ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (зі змінами, внесеними Протоколом № 11) від 20.03.1952 р. № 994_535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

них територіях, що створює правову невизначеність та ускладнює подальший процес реінтеграції. Юридична стратегія країни-агресора включає нав'язування нормативних актів, що суперечать міжнародному праву, примусову паспортизацію тощо¹. Разом з цим, корупція, яка виникає не тільки на територіях, підконтрольних Україні, а і на тимчасово окупованих ворогом територіях та у «сірій зоні» стає не тільки де-факто невідконтрольною українському законодавству, а ще і створює умови, за яких стандартні методи доказування та притягнення винних до відповідальності за такі корупційні правопорушення в умовах деокупації та реінтеграції згаданих територій можуть не мати очікуваної ефективності. Саме тому дуже актуальним як нині, у воєнний час, та і по завершенню воєнних дій – у повоєнний період, є розроблення альтернативних методів боротьби з корупцією, які, у тому числі, полягають у віднайденні більш ефективного варіанту юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, який виконуватиме не тільки каральну функцію, а й компенсаторну, а також забезпечуватиме дотримання прав людини та громадянина.

Отже, дослідження цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення в умовах гібридної війни з акцентом на людино-центричність дозволяє не лише вдосконалити антикорупційні методи, а й розробити стратегію захисту прав громадян і держави. Питання вибору між конфіскацією та компенсацією є ключовим для забезпечення балансу між покаранням і відновленням справедливості, що особливо важливо для України на шляху до Європейського Союзу та післявоєнного відновлення.

Постановка проблеми

У ході розгортання євроінтеграційних процесів в Україні, а також в умовах гібридної війни та воєнного стану суттєво актуалізувалися юридичні аспекти боротьби з корупцією; особливо загострилася проблема притягнення до відповідальності винних у корупційних

¹ Харитонов Є. О., Білошкурський М. М. Проблемні питання конвалідації недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні». *Часопис цивільстики*. 2024. Вип. 53. С. 5-13.

правопорушеннях, при чому не тільки публічної – кримінальної чи адміністративної в цілому, а й приватної – цивільно-правової, майнової, зокрема.

Так, Європейська комісія виокремила сім рекомендацій, яких повинна дотримуватись Україна, аби стати повноцінним членом Європейського Союзу, серед яких, у тому числі, посилення боротьби з корупцією¹. Також на розроблення шляхів боротьби з корупцією вплинуло підписання Україною відповідних міжнародних конвенцій. Зокрема, підписання у 04.10.1999 р. Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією та її подальша ратифікація 16.03.2005 р.², у 27.01.1999 р. – Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173), з подальшою її ратифікацією 18.10.2006 р.³ та підписання 31.10.2003 р. Конвенції Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції, яка була ратифікована 18.10.2006 р.⁴. Антикорупційне законодавство та взяті Україною зобов'язання перед Європейським Союзом активізували механізми протидії корупції на всіх рівнях⁵.

Рекомендації Європейського Союзу та ратифікація Україною міжнародних конвенцій, пов'язаних з корупцією, дійсно зумовили деякі позитивні зміни. Так, за даними організації Transparency International, індекс сприйняття корупції в Україні за 2023 рік, склав 36 балів зі 100 можливих і за період російсько-української війни, починаючи з 2014 року, зріс на 10 балів (+27,8 %), в результаті чого наша країна піднялася з 142 до 104 місця, сягнувши найвищого рівня в історії⁶. Наведена

¹ Press and information team of the Delegation to Ukraine. Рекомендації Європейської Комісії щодо статусу України на членство в ЄС. Delegation of the European Union to Ukraine. 17.06.2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/415005_en?s=232

² Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією» від 16.03.2005 р. № 2476-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text

³ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), ратифікована Законом України «Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.10.2006 р. № 252-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

⁴ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18.10.2006 р. № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

⁵ Харитонova Т. Є., Білошкурський М. М. Проблеми корупційних ризиків при набутті та реалізації права власності на земельну ділянку учасниками бойових дій та особами, прирівняними до них. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 270. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/58>

⁶ Corruption Perceptions Index – 2023. Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2023>

позитивна динаміка була забезпечена завдяки ухваленню Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр.¹, розробка на рівні законодавства інституту укладання угод про визнання винуватості зі слідством² тощо.

Проте, вже через рік, у 2024 році, за даними все тієї ж організації Transparency International, рівень сприйняття корупції в Україні впав з 36 балів до 35, що помістило нашу державу на 105 місце зі 180³. Слід зазначити, що за період з 2014 року і по нині цей індекс зменшувався лише двічі (у 2019 та 2021 роках). При чому, ні початок у 2014 році гібридної війни, яка триває вже понад 10 років, ні розпочате у 2022 році повномасштабне вторгнення Російської Федерації проти суверенітету та територіальної цілісності України не зумовили падіння цього індексу ні на поділку. Більше того, що у 2014, що 2022 роках він зростав⁴. Такою тенденцією наша країна показала, що незважаючи на російське вторгнення, прогрес у боротьбі з корупцією – це сталий процес, який триває навіть у найскладніший період її існування⁵.

Отже, причинами зниження індексу сприйняття корупції в Україні у 2024 році можуть бути не воєнні дії, а дещо інші причини. Серед них, на нашу думку – застосування несвочасних, подекуди застарілих та все менш ефективних засобів для запобігання та протидії корупції. Тому, переслідуючи ціль віднайти не тільки найефективніший метод боротьби з корупцією, а ще й найбільш актуальний та доцільний, вважаємо за необхідне зосередитись не тільки на методах протидії корупції, а й заглибитись у суть та природу терміну «людино-центричність». Адже, як ми вважаємо, саме на засадах

¹ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінет Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

² Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості від 14.06.2024 р. № 11340. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44421>

³ Антикорупція на паузі. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2024. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org>

⁴ Індекс сприйняття корупції – 2023. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprinyattya-koruptsiyi-2023/>

⁵ Ковальова Т. І. Актуальні питання притягнення до відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, вчинені під час дії правового режиму воєнного стану, а також запобігання вчиненню цих правопорушень. *Чесць і закон*. 2023. № 4(87). С. 68. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/4/87/295132>

людино-центричності повинен базуватися шуканий метод боротьби з корупцією.

Поняття «людино-центричність» з правового погляду припускає розуміння людини та прав людини як головної цінності сучасного суспільства, демократичного (відкритого) суспільства, Європейського Співтовариства, передусім¹. Більше того, «людино-центричність» є досить спорідненою з поняттям «верховенство права». Як неодноразово зазначав у своїй позиціях Конституційний суд України: «Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»².

Ідеї соціальної справедливості, свободи та рівності – ось основні засади принципу «верховенства права», який разом з принципом «людино-центричності», повинні застосовуватись під час впровадження методів боротьби з будь-якими правопорушеннями, у тому числі, корупційними. Під час притягнення винного у корупційному правопорушенні до відповідальності важливими є не покарати корупціонера, а відновити соціальну справедливість. При чому, відновлення соціальної справедливості повинне полягати, як ми вже зазначали, не у сліпому бажанні карати, а переслідувати мету відшкодувати збитки державі та постраждалій стороні, притягнути до відповідальності всіх організаторів правопорушення, очистити суспільство від можливих повторних корупційних правопорушень тощо. Рівність же повинна полягати не тільки у відповідальності всіх перед законом, а й гармонійно поєднуватись з індивідуальними підходами. Важливим є розрізняти доцільність того чи іншого покарання та застосовувати не найбільш суворе, а те, яке в окремій ситуації є найефективнішим. Найефективніший метод притягнення корупціонера до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення повинен, у першу чергу, бути вигідним суспільству та державі, дотримуватись прав людини, а вже потім, виконувати каральну функцію.

Розглядаючи методи боротьби з корупцією, які зараз набули найбільшої актуальності, доцільно згадати нормотворчу діяльність ос-

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Людина – центральна постать відкритого суспільства. *Часопис цивілістики*. 2022. Випуск 47. С. 5-13. <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.1>

² Верховенство права, Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>

таних років. Так, після проголошення Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр.¹, а також після оприлюднення Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості» від 14 червня 2024 року № 11340² та прийняття його у першому читанні³, особливої актуальності та громадського розголосу почала набувати проблематика впровадження найбільш доцільного виду покарання за вчинення корупційних злочинів, у тому числі понесення правопорушником цивільно-правової – насамперед майнової – відповідальності.

Попри наявність суперечностей, корупційних ризиків та потреби в доопрацюванні законопроекту № 11340, його поява у правовому полі нашої держави є важливим та потрібним рішенням на шляху до європейської спільноти, а громадське обговорення є важливою частиною демократичного процесу в реалізації антикорупційної політики України. Тому виникає необхідність в удосконаленні існуючих варіантів покарань за вчинення корупційних правопорушень у частині майнової відповідальності.

1. Загальні підходи до боротьби з корупцією та їхня роль у правовій системі

Проблема впровадження справедливих та доцільних покарань за різні, у першу чергу кримінальні, правопорушення вже давно є однією з тем суспільного обговорення. Цивільно-правові покарання за корупційні злочини є важливою частиною антикорупційного законо-

¹ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінет Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

² Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості від 14.06.2024 р. № 11340. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44421>

³ Верховна Рада України прийняла за основу законопроект щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/251942.html>

давства, що потребує модернізації з огляду на гармонізацію українського правового поля з європейським, що знаходить своє відображення у працях як закордонних, так і вітчизняних учених-правників.

Т. Трінчера (Trinchera) розглядає конфіскацію доходів, одержаних злочинним, корупційним, шляхом у парадигмі італійського законодавства¹. Правник доходить висновку, що такий вид цивільно-правової відповідальності зменшує стимул хабарників, адже позбавляє правопорушників плодів їх незаконного діяння, але, на думку вченого, «традиційний» метод конфіскації, який обмежується лише майном, залученим до конкретного правопорушення, за яке обвинуваченого було засуджено, є недостатнім для того, щоб позбавити злочинців, які брали участь у корупційних злочинах, їх неправомірної вигоди. Для цього вчений пропонує більш дієві інструменти, такі як розширена конфіскація або конфіскація без вироку. На думку вченого такі інструменти є конституційними до тих пір, поки вони повертають правопорушників до економічного становища, яке вони займали до вчинення злочину².

М. Азвар (Azwar), М. Карім (Karim) та Хаєрана (Haeranah) аналізують правове регулювання проти механізму конфіскації активів, яке існує в індонезійському позитивному праві, а крім того, розглядають концепцію конфіскації активів без вироку як складову правової антикорупційної політики³.

С. Латіф (Latif) та Р. Ромадані (Ramadani) вбачають успішність боротьби з корупцією не тільки у обвинувальних вироках, а й компенсаціях, які отримала держава. На думку вчених, саме конфіскація є рушійним способом відшкодування збитків державі. Їх стаття присвячена аналізу правової політики індонезійського уряду щодо відшкодування збитків за корупційні правопорушення шляхом конфіскації та труднощам, які можуть виникати у процесі⁴.

¹ Trinchera T. Confiscation and asset recovery: Better tools to fight bribery and corruption crime. *Criminal Law Forum*. 2020. Vol. 31. No. 1. P. 49–79. Dordrecht : Springer Netherlands. URL: <https://doi.org/10.1007/s10609-020-09382-1>

² Там само.

³ Azwar M. F., Karim M. S., Haeranah. The concept of non-conviction based asset forfeiture as a legal policy in assets criminal action of corruption. *Legal Brief*. 2022. Vol. 11. No. 5. P. 2613–2622.

⁴ Latif S., Ramadani R. The recovery of state losses through corruption asset confiscation: Policies and obstacles. *Iapa Proceedings Conference*. 2022. P. 312–321. DOI: <https://doi.org/10.30589/proceedings.2022.703>

В. Хутама (Hutama) та Д. Гунаваті (Gunawati) розглядають практичні аспекти конфіскації майна, отриманого корупційним шляхом, та його подальшу реалізацію на аукціонах для відшкодування збитків держави. Порушується питання, з якими перешкодами стикається індонезійська прокуратура під час конфіскації корупційних активів¹.

О. Єрмак та Є. Козьма виокремлюють мету й ознаки спеціальної конфіскації, як кримінально-правового засобу та з'ясовують його сутність у межах кримінального законодавства України. Вони окреслюють відмінності спеціальної конфіскації як засобу кримінально-правового характеру від конфіскації майна як виду кримінального покарання².

С. Шашрава і К. Чишко провели аналіз протидії та запобігання корупції, у тому числі виду покарань за корупційні правопорушення, в країнах Азії, зокрема, Японії, Сінгапурі, Китаї, Південній Кореї, а також навели перспективи застосування набутого досвіду цих країн в Україні³.

Є. Крук аналізує особливості міжнародного співробітництва в питаннях притягнення до цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. Особлива увага приділена співпраці країн Європейського Союзу та створенню міжвідомчих партнерських груп для протидії легалізації коштів, отриманих корупційним, злочинним, шляхом, розробленню практик і систем повернення активів та співпраці тощо⁴.

Н. Серьогіна та А. Мазалов розглядають шляхи зменшення корупційних ризиків у воєнній сфері та військових операціях, досліджуючи, у тому числі, міжнародний досвід. Одним із дієвих способів

¹ Hutama W. N., Gunawati D. Implementation of the confiscation and auction of assets convicted in the Jiwasraya corruption case to recover state losses. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 2024. Vol. 11. No. 5, P. 470–477. DOI: <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v11i5.5744>

² Єрмак О. В., Козьма Є. М. Особливості правової природи спеціальної конфіскації як засобу кримінально-правового характеру. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 244–246. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2018.pdf#page=244

³ Шашрава С. О., Чишко К. О. Зарубіжний досвід запобігання та протидії корупції в країнах азії та перспективи його використання в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1(79). С. 348. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2023.1.57>

⁴ Крук Є. В. Особливості міждержавного співробітництва в питаннях притягнення до цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 265, 267–268. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.38>

побороти корупційні ризики у воєнній сфері вчені вбачають саме у невідворотності покарань за корупційні правопорушення та розробленні найсерйозніших санкцій за такі злочини¹.

І. Однолько досліджує спеціальну конфіскацію, як захід впливу на осіб, які вчинили корупційне правопорушення, аналізує судові прецеденти цієї тематики та акцентує увагу на важливості такого виду кримінально-правового заходу впливу, як ефективного засобу впливу на злочинців в цілому та корупціонерів зокрема².

У юриспруденції відомо чимало важелів державного та громадського впливу, які можливо та потрібно використовувати для боротьби з корупцією. Так, одним зі способів протидії корупції є свобода засобів масової інформації, а також забезпечення прав людини та громадянина на власну думку³. При цьому А. Приходько доводить необхідність влади народу – можливість кожного впливати на нормотворчі процеси в країні, у тому числі на реформування антикорупційних органів України та всебічно протидіяти корупції⁴. Крім того, серед найбільш дієвих способів боротьби можна виокремити – удосконалення антикорупційного законодавства, уникнення прогалин та будь-яких натяків на можливість трактувати закон у різний спосіб, налаштування механізму притягнення винних до відповідальності тощо⁵. Очевидно, що ефективним є також невідворотність покарання за вчинене корупційне правопорушення та справедливі й доцільні види покарань. З такою позицією погоджуються Н. Серьогіна та

¹ Серьогіна Н. О., Мазалов А. М. Шляхи зменшення корупційних ризиків у військових операціях з урахуванням міжнародного досвіду ведення бойових дій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 2. С. 54–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.2.7>

² Однолько І. В. Застосування спеціальної конфіскації під час війни в Україні (деякі законодавчі положення та судова практика). *Академічні візії*. 2024. Вип. 30. С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11298947>

³ Kharytonov E., Kharytonova O., Kharytonova T., Kolodin D., Tolmachevska Y. Human rights as the basic value of the concept of private law in modern Europe. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8. No. 20. P. 480. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/177>

⁴ Приходько А. А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидії корупції в Україні за умов євроінтеграції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2020. С. 201. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/dissertations/33/d3.pdf>

⁵ Давидова І. В., Білошкурський М. М. Договір дарування як спосіб уникнути покарання за корупційні злочини. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 50. С. 18. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v050.2023.3>

А. Мазалов, зазначаючи, що саме невідворотність покарань за корупційні правопорушення та розроблення найсерйозніших покарань за такі злочини є дієвим способом протидії корупції в цілому та у воєнній сфері зокрема¹.

Отже, загальні підходи до боротьби з корупцією відіграють ключову роль у правовій системі, забезпечуючи баланс між покаранням правопорушників, відновленням справедливості та захистом економічних інтересів держави. Проблема впровадження справедливих і доцільних покарань за корупційні правопорушення є важливою темою, що вимагає модернізації антикорупційного законодавства, особливо в умовах гармонізації правового поля України з європейськими стандартами. Аналіз різних підходів показує, що традиційна конфіскація, хоч і зменшує стимули до корупційних дій шляхом вилучення незаконно отриманих активів, часто виявляється недостатньою для повного усунення бажання вчинення повторного корупційного правопорушення, а також часто не позбавляє корупціонера всієї отриманої неправомірної вигоди. У цьому контексті деякими вченими пропонуються більш ефективні інструменти, такі як розширена конфіскація чи конфіскація без вироку, які дозволяють оперативно реагувати на злочинну діяльність і повертати правопорушників до їхнього попереднього економічного стану, проте їх доцільність потребує обговорення.

Важливим аспектом боротьби з корупцією є не лише покарання, а й відшкодування збитків державі. Конфіскація розглядається як основний механізм компенсації, однак практичні труднощі, пов'язані з реалізацією конфіскованого майна, наприклад через аукціони, вказують на потребу вдосконалення процедур для підвищення їхньої економічної ефективності. У правовій системі України розрізняють спеціальну конфіскацію, спрямовану на превенцію та відновлення, і конфіскацію як вид покарання, що підкреслює багатогранність підходів до майнової відповідальності. Досвід інших країн, зокрема азійських, демонструє потенціал жорстких санкцій, які, можливо, навіть можуть бути адаптовані до українських реалій, тоді як між-

¹ Сergyoga N. O., Mazalov A. M. Шляхи зменшення корупційних ризиків у військових операціях з урахуванням міжнародного досвіду ведення бойових дій. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 2. С. 54–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.2.7>

народне співробітництво, особливо в рамках Європейського Союзу, сприяє поверненню корупційних активів і протидії їх легалізації.

Невідворотність покарань визнається основою ефективної антикорупційної політики, особливо у воєнний час, коли корупційні ризики зростають. Водночас боротьба з корупцією виходить за межі суто правових санкцій, охоплюючи ширші інструменти: свободу засобів масової інформації, залучення громадян до нормотворчих процесів і вдосконалення законодавства для усунення прогалин і неоднозначностей. Комплексний підхід, що поєднує каральні заходи (конфіскація), відновлювальні дії (компенсація) і превентивні механізми (спеціальна конфіскація, міжнародна кооперація), є необхідним для правової системи України. Це дозволяє не лише карати винних, а й відновлювати соціальну справедливість, що має вирішальне значення в умовах гібридної війни та прагнення до європейської інтеграції.

2. Конфіскація як інструмент майнової відповідальності: правові аспекти та практика

Нині із наявних у Кримінальному Кодексі України (Надалі КК України) санкцій найбільш поширеними у судовій практиці є такі покарання за корупційні правопорушення, як позбавлення волі, обмеження волі, арешт, штраф, заборона обіймати певні посади, конфіскація майна тощо. Ведучи мову про майнову відповідальність за вчинення корупційних правопорушень, слід зауважити, що нині найбільш поширеними видами майнової відповідальності, які застосовуються у корупційних справах, є конфіскація майна та штраф. Фактично, застосування подібних санкцій покликане не тільки покарати порушника, а і відшкодувати збитки державі, якщо через дії корупціонера такі були завдані. Щоправда, конфіскація майна як санкція за корупційні злочини в розумінні вітчизняного законодавця покликана виконувати не так відновлювальну, як каральну функцію. Слід також розмежовувати поняття «спеціальна конфіскація», яке було введено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для

України» у 2013 році № 222-VII¹ та «конфіскація майна» як виду кримінального покарання.

Відповідно до ст. 96-2 КК України, спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися або використовувалися для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення;

3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у тому разі, якщо його не встановлено, – переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби або знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються законному власнику, який не знав і не міг знати про їх незаконне використання².

У свою чергу, конфіскація майна як вид кримінального покарання, регламентується ст. 59 КК України та полягає у «примусовому та безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яка є власністю засудженого»³. Також, відповідно до ч.2 ст. 354 Цивільного Кодексу України (Надалі ЦК України), обсяг та порядок конфіскації майна встановлюється законом⁴.

Фактично, «спеціальна конфіскація» передбачає конфіскацію саме майна, що використовувалося як інструмент у протиправному діянні, або було набуто в результаті вчинення протиправного діяння, з ціллю запобігти подальшим злочинам та/або відновити соціальну справедливість. Тобто, цей засіб кримінально-правового характеру виконує саме відновлювальну та попереджувальну функції, усуваючи завдану потерпілому шкоду, та, запобігаючи новим правопорушенням.

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text>

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

³ Там само.

⁴ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

На противагу цьому, «конфіскація майна», як вид кримінального покарання, виконує безпосередньо каральну функцію, безвідплатно передаючи у власність держави майно, яке знаходиться у власності засудженого, не зважаючи на те, що це майно могло бути набутим законним шляхом.

Розглядаючи правозастосовну практику, слід зазначити, що Друга судова палата Касаційного кримінального суду у справі № 644/5486/21 від 06 липня 2023 року висловила своє бачення «спеціальної конфіскації», яке повністю збігається з трактуванням КК України, при чому суд акцентував увагу на позиціях цього кодексу щодо того, що спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у статті 96-2 КК України, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням¹. У цей же час, Друга судова палата Касаційного кримінального суду у справі № 366/1872/17 від 14 червня 2018 року, посилаючись на ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини, відмовила у застосуванні спеціальної конфіскації. Відмовляючи у застосуванні конфіскації майна, Верховний Суд зазначив, що, хоча формально підстави для застосування спеціальної конфіскації автомобіля були, але для обвинуваченого вона була б надмірною і порушила б вимоги ст. 1 протоколу № 1 до Європейської Конвенції з прав людини. При цьому Суд відзначив, що положення статей 96-1 та 96-2 КК України не можуть застосовуватися в тих випадках, коли це становитиме порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Отже, на думку Верховного Суду, при застосуванні спеціальної конфіскації у кожному конкретному випадку суд має не тільки посперитися на наявність для цього формальних підстав, передбачених у КК України, але й переконатися, що таке застосування не порушуватиме «справедливу рівновагу між вимогами загального інтересу і захисту фундаментальних прав осіб», покладаючи на особу «надмірний індивідуальний тягар»². Таке рішення стало важливим поштовхом для розвитку судової практики та вже використовується судами нижчих інстанцій. Наприклад, Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області

¹ Постанова Верховного суду від 06.07.2023 р. у справі № 644/5486/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112088029>

² Постанова Верховного суду від 14.06.2018 р. у справі № 366/1872/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74842644>

у справі № 308/8473/22 від 11 березня 2024 року, розглядаючи справу про спеціальну конфіскацію автомобіля, який був знаряддям злочину, теж відмовив у спеціальній конфіскації, попри наявність для цього формальних підстав, використавши судову практику Верховного Суду у справі № 366/1872/17¹.

Як зазначає О. Єрмак та О. Козьма, спеціальна конфіскація, як засіб кримінально-правового характеру, має на меті запобігання продовженню злочинної діяльності (кримінальна превенція) й усунення завданої шкоди відшкодування потерпілому завданих збитків та відновлення соціальної справедливості². Також спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду майна і переведення його в дохід держави у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного діяння³. Отже, слід чітко розмежувати, що «спеціальна конфіскація» має попереджувальну та відновлювальну функції, а «конфіскація майна», як вид кримінального покарання, має виключно каральну функцію.

Виходячи з результатів аналізу українського законодавства та судової практики, можемо дійти висновку, що «спеціальна конфіскація» і «конфіскація майна» (як вид кримінального покарання), мають чимало дискусійних проблем. Наприклад, як зазначає М. Гуцалюк, вилучення доходів у криптовалюті може бути вельми складним і потребує певної спеціалізованої підготовки правоохоронців та механізму міжнародного співробітництва, адже у державі просто не існує відповідних державних органів, які б здійснювали моніторинг криптовалютних транзакцій⁴, що логічно, адже законодавче закріплення та регуляція криптовалют в українському законодавстві нині

¹ Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 11.03.2024 р. у справі № 308/8473/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/117579412>

² Єрмак О. В., Козьма Є. М. Особливості правової природи спеціальної конфіскації як засобу кримінально-правового характеру. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 245. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2018.pdf#page=244

³ Єрмак О. В. Конфіскація майна як покарання та квазіспеціальна конфіскація в кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. № 16. Том 2. С. 76. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc16/part_2/22.pdf

⁴ Гуцалюк М. В. Протидія протиправній діяльності в кіберпросторі: конфіскація криптоактивів, одержаних злочинним шляхом. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 9–10 грудня 2021 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 213. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/antykorrupsia/2021/materialy_konf_korup_081221.pdf#page=213

знаходиться лише на початковій стадії. Також сумнівним виглядає спеціальна конфіскація або конфіскація інтернет-активів, які використовувалися у корупційних правопорушеннях шляхом використання, наприклад, платних послуг у онлайн відео іграх. Їх вилучення ускладнюється ще й тим, що достаменно невідомо, чи будуть компанії-розробники, або онлайн-сервіси розповсюдження цих ігор, які керуються законами іноземних держав, взаємодіяти з правоохоронцями України, відповідно до українського законодавства¹.

Дуже важливе також те, що застосування спеціальної конфіскації або конфіскації майна (як виду кримінального покарання), може порушувати приватні права особи та права людини. Проблема того, що застосування конфіскації може порушувати ст. 1 Протоколу № 3 Європейської Конвенції з прав людини² притаманна законодавчим системам багатьох європейських країн та є предметом значної кількості судових справ. Так, Друга судова палата Касаційного кримінального суду у справі № 366/1872/17 від 14 червня 2018 року, відмовила у застосуванні спеціальної конфіскації автомобіля, зазначивши, що, хоча формально підстави для застосування спеціальної конфіскації автомобілю були, але для обвинуваченого вона була б надмірною і порушила б вимоги ст. 1 протоколу № 1 до Європейської Конвенції з прав людини³. Крім того, О. Аврамова також вважає, що конфіскація квартири й житлового будинку безвідносно до його розміру та відсутності в засудженого іншого житла є неконституційною⁴. На думку Н. Навальневої, важливим є визначення обґрунтованих підстав та правових наслідків конфіскації, адже цей вид є по суті втручанням у конвенційне й конституційне право власності⁵.

¹ Давидова І. В., Білошкурський М. М. Використання платних послуг у онлайн-відеоіграх як спосіб приховати корупційні злочини. *Lex Sportiva*. 2023. Вип. 2. С. 14. DOI: <https://doi.org/10.32782/lexsportiva/2023.2.2>

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи. 04.11.1950 р. : ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

³ Постанова Верховного суду від 14.06.2018 р. у справі № 366/1872/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74842644>

⁴ Аврамова О. Є. Позбавлення суб'єктивного права на житло : автореферат дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. С. 11.

⁵ Навальнева Н. М. Конфіскація майна: цивільно-правовий аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Том 29(68). № 6. С. 39.

Попри це, Конституційний Суд України у справі №1-22/2020(391/20), доходить висновку, що спеціальна конфіскація відповідає Конституції України. Щоправда, Суд також порушує проблему відповідності «спеціальної конфіскації» Європейській конвенції з прав людини, зокрема положенням про втручання держави у приватну власність. Враховуючи позиції ст. 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини та рішення Європейського Суду з прав людини, Конституційний Суд України доходить висновку, що у випадку спеціальної конфіскації, втручання держави у приватну власність особи ґрунтується на законі, повноваження щодо його здійснення надано найбільш кваліфікованому суб'єкту правозастосування – суду, який фіксує це в юридичному акті індивідуальної дії (вирок, ухвала), воно відповідає правомірній меті: припинення використання майна як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності. У випадках, коли майно було набуто злочинним шляхом, спеціальна конфіскація припиняє не право власності чи право добросовісного володіння майном, а незаконне та недобросовісне володіння, тимчасово набуте внаслідок вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного «Особливою частиною» КК України, тобто з порушенням приписів Конституції України та законів України, прав та інтересів учасників суспільних відносин¹.

Також відомо позиції Європейського Суду з прав людини щодо порушення державами Європейської Конвенції з прав людини під час застосування конфіскації до майна підсудного як у цивільних, так і у кримінальних справах. Наприклад, справа «Ятрідес проти Греції» № 31107/96 від 25 березня 1999 року. Справа полягала у тому, що громадянин Греції Георгіос Ятрідес у 1978 році орендував землю у спадкоємців особи К. Н. та до 1988 року керував кінотеатром просто неба на цій землі. Орендована земля стала предметом спору між спадкоємцями особи К. Н. та Грецькою державою. У 1988 році місцеві органи влади ухвалили постанову про позбавлення заявника права на володіння кінотеатром, мотивуючи це тим, що він незакон-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 р. у справі № 1-22/2020(391/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>

но утримує державну власність, і про передання його муніципальній раді передмістя Іліополіс¹.

На думку суду, позбавлення заявника права на орендоване ним майно, що відбулося 17 березня 1989 року, з точки зору внутрішнього законодавства було юридично вмотивоване, оскільки здійснювалося органом державної влади, а саме земельним управлінням префектури Аттики, на підставі відповідної адміністративної постанови від 9 лютого 1989 року. За цим документом кінотеатр передавався в розпорядження муніципальної ради Іліополіса. Однак 23 жовтня 1989 року Афінський суд першої інстанції розглянув справу в порядку спрощеної процедури і скасував зазначену постанову через недодержання умов її ухвалення. Відтоді позбавлення заявника права володіння кінотеатром втратило будь-які юридичні підстави. Отже, муніципальна рада Іліополіса, перетворившись на незаконного власника, мала повернути кінотеатр заявникові².

Суд висловив думку, що в даному разі втручання у права Заявника є очевидним порушенням грецького законодавства, а отже, суперечить праву заявника на мирне володіння своїм майном. Усе це дає підстави вважати, що було допущено порушення ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини. З огляду на відмову Міністра фінансів виконати рішення суду першої інстанції у справі заявника, засіб судового захисту, що розглядається, не може вважатися «ефективним», як того вимагає ст. 13 Європейської Конвенції з прав людини³.

Європейський Суд з прав людини у цій справі постановив, що конфіскація землі, разом з кінотеатром просто неба, порушила ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини, такого висновку дійшли всі судді одноголосно. Також, шістнадцятьма голосами проти одного, Європейський Суд з прав людини постановив, що мало місце порушення ст. 13 Європейської Конвенції з прав людини⁴.

¹ Judgment of the European Court of Human Rights In the case of Iatridis v. Greece of 25 March 1999 No. 31107/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%22Iatridis%20v.%20Greece%22%2C%22documentcollectionid%22%3A%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58227%22%7D>; Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ятрідіс проти Греції» від 25.03.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_363#Text

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

Щодо порушення Європейської Конвенції з прав людини під час конфіскації у кримінальних справах, доцільно розглянути справу Європейського Суду з прав людини «Фрізен проти Росії», № 58254/00 від 24 березня 2005 року. У межах справи було встановлено, що у 1996 році чоловік заявниці заснував компанію, яка надала їй борг на придбання автомобіля. Сума була перерахована в повному обсязі на рахунок агента з продажу автомобілів. Згодом, у 1998 році чоловік заявниці був визнаний винним у шахрайстві. Суд постановив конфіскувати його майно, а крім того, автомобіль дружини і деякі предмети з її квартири. Заявниця подала скаргу до Європейського Суду з прав людини, у зв'язку з тим, що її автомобіль було конфісковано за злочин, якого вона не вчиняла і за який її не було засуджено¹. Європейський Суд з прав людини одногосно дійшов висновку, що у цій справі мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції з прав людини².

Отже, спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового впливу та конфіскація як вид покарання, а також інструмент майнової відповідальності за корупційні правопорушення, в Україні відіграли значну роль у правовій системі, однак її застосування пов'язане з низкою правових і практичних викликів. У КК України передбачено різні санкції за корупційні злочини, серед яких основними видами майнової відповідальності є конфіскація майна та штрафи. Ці заходи спрямовані не лише на покарання порушників, а й на відшкодування збитків державі. Проте аналіз показує, що конфіскація як вид кримінального покарання переважно виконує каральну функцію, вилучаючи у власність держави майно засудженого, незалежно від походження цього майна, тоді як спеціальна конфіскація має ширші цілі – попередження злочинів і відновлення справедливості шляхом вилучення активів, безпосередньо пов'язаних із правопорушенням.

Правова практика в Україні демонструє неоднозначність у застосуванні цих інструментів. Судові рішення, наприклад, підтверджують, що спеціальна конфіскація не застосовується до майна, яке підлягає поверненню законному власнику чи призначене для компенсації шкоди. Водночас суди відмовляли у її застосуванні, коли це могло

¹ Judgment of the European Court of Human Rights In the case of Frizen v. Russia of 24 March 2005 No. 58254/00. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-68614%22%7D>

² Там само.

порушити права людини, зокрема право на мирне володіння майном, гарантоване Європейською конвенцією з прав людини. Такі випадки свідчать про необхідність збалансованого підходу, який враховує як інтереси держави, так і захист фундаментальних прав особи, уникаючи надмірного тягаря для обвинувачених.

Міжнародний досвід, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, підкреслює проблематику конфіскації. У справах, де майно вилучалося без належного обґрунтування чи у власників, не причетних до злочину, суд констатував порушення права власності. Це вказує на те, що конфіскація, хоч і є законним інструментом, може суперечити принципам справедливості, якщо не супроводжується ефективними засобами правового захисту. В Україні додаткові труднощі виникають із вилученням сучасних активів, таких як криптовалюта чи віртуальні об'єкти в онлайн-іграх, через відсутність спеціалізованих механізмів і міжнародної координації.

Таким чином, конфіскація як інструмент майнової відповідальності потребує вдосконалення. Її ефективність залежить від чіткого розмежування каральних і відновлювальних функцій, адаптації до нових форм активів і забезпечення відповідності міжнародним стандартам прав людини. У контексті боротьби з корупцією це вимагає розробки гнучкіших підходів, які поєднують конфіскацію з іншими заходами, такими як компенсація, для досягнення максимальної справедливості та економічної вигоди для держави.

3. Компенсація як альтернатива конфіскації та перспективи вдосконалення законодавства

Враховуючи викладене вище, застосування спеціальної конфіскації (як заходу кримінально-правового впливу) та конфіскації майна (як кримінального покарання), у боротьбі з кримінальними злочинами, зокрема, корупційними, може бути не до кінця ефективним, або ж, нести за собою суворе порушення приватних прав особи чи прав людини.

Саме тому, на противагу спеціальній конфіскації (як заходу кримінально-правового впливу) та конфіскації майна (як кримінального покарання), доцільним є розроблення ефективного та справедливого

цивільно-правового виду майнової відповідальності, як, наприклад, відшкодування завданих збитків, або компенсація державі чи особам, постраждалим від правопорушення тощо, який би виконував одразу і відновлювальну, і попереджувальну, і каральну функції. Про важливість компенсації постраждалим, у тому числі від корупційних злочинів, наголошує і Рада Європа у пояснювальній записці до «Директиви Європейського парламенту та Ради про повернення та конфіскацію активів»¹.

Подібні види покарань, на противагу «конфіскації», вже інколи застосовуються, зокрема, у корупційних справах. Так, Вищий Антикорупційний Суд у справі № 991/5422/24 від 23 липня 2024 року затвердив угоду про визнання винуватості між Спеціалізованою Антикорупційною Прокуратурою та посадовою особою Головного Управління Державної Податкової Служби у Харківській області та призначив останній покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, без конфіскації майна, звільнивши від відбуття цього покарання, замінивши його, відповідно до ст. 75 КК України, на іспитовий строк тривалістю три роки та зобов'язавши підсудну сплатити 500 тис. грн. у Фонд United 24 на спільний проєкт Генштабу ЗСУ, Держспецзв'язку та Міністерства цифрової трансформації – «Армія Дронів»².

Тобто, замість покарання у вигляді «конфіскації майна» суд, як покарання, зобов'язав підсудну сплатити 500 тис. грн. на користь держави та армії, чим не тільки покарав обвинувачену, а ще й відновив суспільну, соціальну справедливість і відшкодував збитки державі. Подібні різновиди заміни чи зменшення покарань за визнання винуватості та співпрацю зі слідством є поширеними у Європейських країнах та США. Так, у законодавстві багатьох країн світу існують прискорені (скорочені, особливі) порядки провадження, що містять інститут про визнання вини. Наприклад, в Італії таке провадження має назву «паттаджаменто», а в Іспанії «конформідад». В обмін на те, що обвинувачений визнає свою вину у вчиненні злочину, відповідно до законодавства цих країн, передбачене обмеження розміру покарання: не більше 6 років позбавлення волі, відповідно до іспан-

¹ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on asset recovery and confiscation. European Commission. No. 52022PC0245. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511>

² Вирок Вищого антикорупційного суду від 23.07.2024 р. у справі № 991/5422/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120537944>

ського законодавства, та зниження строку позбавлення волі на 1/3, відповідно до італійського¹.

Найбільш відомим інститутом визнання вини шляхом укладання угоди між підозрюваним та органами досудового розслідування є «plea-bargain» у кримінальному процесі США. У правовій системі країни подібні угоди існують з 1839 року та є класичним прикладом співпраці слідства з підозрюваним. Угода передбачає визнання обвинуваченим вини у всіх пред'явлених йому обвинуваченнях, або їх частині, в обмін на зменшення покарання шляхом перекваліфікації діяння у менш тяжкий злочин, виключення окремих пунктів обвинувачення, зміни форми співучасті або стадії вчинення злочину, виключення посилок на обставини, які обтяжують вину, подання суду рекомендації про призначення більш м'якого покарання тощо². Подібні угоди є дуже результативними, адже допомагають зменшити навантаження на суди та органи досудового слідства.

Щодо угод, які б заміняли покарання за корупційні злочини у вигляді позбавлення волі, конфіскації майна тощо на інші майнові покарання, зокрема штрафи, відшкодування чи компенсацію – українське законодавство почало рухати до цього лиш нещодавно. Так, рушійним чинником стало оприлюднення Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості», від 14 червня 2024 року № 11340³ та прийняття його у першому читанні⁴.

Аналізуючи Проект Закону № 11340, можна дійти висновку, що основною ціллю цього законопроекту є вироблення механізму взаємодії органів досудового розслідування та підозрюваних у корупційних правопорушеннях, шляхом укладання угоди про визнання останніми

¹ Крушинський С. А. Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4(36). С. 240. URL: <http://old.univer.km.ua/doc/kkp/3.pdf>

² Там само, с. 241.

³ Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості від 14.06.2024 р. № 11340. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44421>

⁴ Верховна Рада України прийняла за основу законопроект щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/251942.html>

вини, а також, розроблення в межах цієї угоди, узгодженого сторонами додаткового покарання у виді штрафу у разі, коли подібне покарання не передбачене у санкції статті. Розмір штрафів було запропонований наступний:

а) у разі кримінального проступку – від дванадцяти тисяч від дванадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) у разі вчинення нетяжкого злочину – від сто двадцяти однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до одного мільйона двохсот тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

в) у разі вчинення тяжкого злочину – від одного мільйона двохсот однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до шести мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

г) у разі вчинення особливо тяжкого злочину – від шести мільйонів однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян¹.

Законопроект було піддано критиці, зокрема, Комітет Верховної Ради України з питань антикорупційної політики висловив свою позицію щодо невідповідності Проекту Закону № 11340 вимогам антикорупційного законодавства², корупційні ризики вбачають також Спеціалізована Антикорупційна Прокуратура та Національне Антикорупційне Бюро України. Крім того, чи мало зауважень та техніко-юридичних недоліків було зазначено у науково-експертному висновку до проекту цього Закону³.

Основними недопрацюваннями цього законопроекту є те, що для того, аби уникнути покарання у вигляді позбавлення волі та отримати замість нього більш м'яке – штраф, корупціонер не зобов'язаний всебічно співпрацювати зі слідством. Йому достатньо лише визнати свою винуватість у вчиненні корупційного злочину, в якому його звинувачують, а давати покази проти спільників не обов'язково. Крім

¹ Там само.

² Комітет з питань антикорупційної політики розглянув законопроекти на відповідність вимогам антикорупційного законодавства. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/251683.html

³ Науково-експертний висновок (Перше читання) на Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості від 14.06.2024 р. № 11340. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2441260>

законом, є особливо гострою¹, а в умовах повоєнної доби стане ще гострішою. По-третє, впровадження доопрацьованого закону налагодить відпрацьовані шляхи притягнення винних до відповідальності, допоможе збільшити державний бюджет, шляхом повернення коштів, отриманих незаконним, корупційним шляхом, та виплатою обвинуваченим штрафу, уникне протиріч, які виникали під час застосування попередніх видів покарань, таких як конфіскація, а головне – допоможе налагодити співпрацю слідства та підозрюваних та ще більше інтегрує нашу державу у європейську спільноту.

Отже, компенсація як альтернатива конфіскації відкриває нові перспективи у боротьбі з корупційними правопорушеннями, долаючи обмеження традиційних підходів, таких як спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового впливу чи конфіскація майна як кримінальне покарання. Ці традиційні інструменти, хоч і спрямовані на вилучення незаконно отриманих активів, часто виявляються недостатньо ефективними або порушують права людини, зокрема право власності. Натомість компенсація, як цивільно-правовий вид майнової відповідальності, здатна поєднувати каральну, відновлювальну та попереджувальну функції. Вона дозволяє не лише покарати правопорушника, а й відшкодувати збитки державі та постраждалим, що відповідає принципам соціальної справедливості та європейським стандартам, підкресленим у відповідних директивах Ради Європи² та рішеннях Європейського суду з прав людини³.

Практика вже робить перші кроки до впровадження компенсаційних механізмів в Україні. Наприклад, у рішенні Вищого антикорупційного суду замість конфіскації майна обвинувачену зобов'язали сплатити значну суму на користь держави та армії, що одночасно виконало функцію покарання й відшкодування⁴. Такі підходи зближу-

¹ Давидова І. В., Білошкурський М. М. Деякі особливості нормативно-правового забезпечення медіації та діяльності медіаторів. *Часопис цивілістики*. Вип. 51. С. 83. DOI: <https://doi.org/10.32782/chc.v051.2023.14>

² Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on asset recovery and confiscation. European Commission. No. 52022PC0245. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0245&qid=1653986198511>

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії» від 29 квітня 2014 року No. 9043/05. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:\[%22001-153730%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:[%22001-153730%22]})

⁴ Вирок Вищого антикорупційного суду від 23.07.2024 р. у справі № 991/5422/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120537944>

ють українське законодавство з європейськими та американськими практиками, де угоди про визнання вини – як-от «паттаджаменто» в Італії, «конформідад» в Іспанії чи «plea-bargain» у США – передбачають заміну суворих покарань на штрафи чи компенсацію за умови співпраці зі слідством. Ці механізми не лише зменшують навантаження на судову систему, а й сприяють швидкому розгляду справ, що є критично важливим в умовах воєнного стану.

Перспективи вдосконалення законодавства в цьому напрямі пов'язані з розробкою законопроекту № 11340, який пропонує угоди про визнання вини з додатковими штрафами. Проте його нинішня редакція має суттєві недоліки: відсутність вимоги повної співпраці зі слідством, обмеження повернення лише доведених активів і невідповідність розміру штрафів тяжкості злочинів. Для підвищення ефективності необхідно доопрацювати документ, зробивши обов'язковими повне визнання вини, свідчення проти співників і повернення всіх незаконно отриманих коштів, у отриманні яких особа підозрюється, а також переглянути градацію штрафів для їхньої адекватності.

Впровадження такого підходу матиме кілька переваг: по-перше, стане дієвим інструментом боротьби з корупцією, як зазначається в практиці Європейського суду з прав людини¹; по-друге, розвантажить суди в умовах війни та післявоєнного відновлення; по-третє, поповнить бюджет і сприятиме інтеграції України до європейської спільноти. Таким чином, компенсація як альтернатива конфіскації потребує законодавчого закріплення та вдосконалення для забезпечення справедливості й ефективності антикорупційної політики.

Висновки

У ході дослідження цивільно-правової відповідальності за корупційне правопорушення отримано ряд результатів. По-перше, встановлено, що застосування конфіскації (як виду кримінального покарання) чи спеціальної конфіскації (як кримінально-правового засобу) як у цивільних, так і у кримінальних справах, може порушувати пра-

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії» від 29 квітня 2014 року No. 9043/05. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:\[%22001-153730%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/#/{%22itemid%22:[%22001-153730%22]})

ва людини та бути антиконституційними по суті. У зв'язку з цим, в межах цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення, обґрунтовано доцільність запровадження компенсації (відшкодування збитків) як альтернативного цивільно-правового майнового покарання, яке, на відміну від конфіскації, виконує не тільки каральну функцію, а й відновлювальну та попереджувальну. За результатами аналізу Проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності укладення угод про визнання винуватості» від 14 червня 2024 року № 11340 запропоновано шляхи його вдосконалення, зокрема: визнання винуватості та співпраця зі слідством – шляхом надання показів проти всіх учасників правопорушення – повинні бути обов'язковими; окрім штрафу, підсудний повинен повернути кошти, отримані незаконним шляхом, внаслідок корупційного правопорушення; обов'язковою рисою співпраці слідства з підозрюваним повинно бути повернення всього обсягу коштів, у незаконному заволодінні якого підозрюється останній; потребує упорядкування градація штрафних санкцій відповідно до видів покарань та небезпечності вчинених діянь.

Ключові слова: антикорупційна політика, верховенство права, воєнний стан, гібридна війна, європейська інтеграція, Європейська конвенція з прав людини, компенсація збитків, конфіскація майна, корупційні правопорушення, людиноцентричність, право власності, соціальна справедливість, спеціальна конфіскація, угода про визнання винуватості, цивільно-правова відповідальність